

La diversitat en la naturalesa de la ciutat

Robert Casadevall i Camps

Robert Casadevall i Camps (Barcelona, 1961). Llicenciat en geografia i història per la UB, Màster en planificació territorial per la URV, i postgraduat en Hisenda pública (UB) Urbanisme i ordenació del territori (UPC) i Gestió urbanística (UPC). Actualment és professor associat de planificació territorial i urbanística al departament de Geografia de la URV. És membre de la Comissió de Política Territorial i Urbanisme de la Generalitat de Catalunya en representació del Col·legi de Geògrafs de Catalunya, del qual ha estat vicepresident. Fou membre de la Comissió per a la revisió del model d'organització territorial de Catalunya (2001). Ha publicat diversos articles, entre els quals “Ordenació territorial, Diputacions provincials” dins Catalunya, poder local. Ed. Columna, 1995; “El model territorial de les autopistes a Catalunya” dins Les autopistes de peatge a Catalunya. Ed. Columna, 2000; “L’organització territorial de l’administració de la Generalitat de Catalunya” dins Treballs de la Societat Catalana de Geografia 55. Ed. Institut d’Estudis Catalans. Barcelona, 2003; “La reforma de l’organització comarcal de Catalunya” Ed. Fundació Carles Pi i Sunyer d’Estudis Autònoms i Locals. Barcelona (2004); “Un nou mapa supramunicipal: els Governamentals territorials de salut” dins Treballs de la Societat Catalana de Geografia 67-68. Ed. Institut d’Estudis Catalans. Barcelona, 2010; “La cooperació intermunicipal a l’Estat francès” dins Eines per a l’esquerra nacional 14. Ed. Fundació Irla. Barcelona, 2011.

La diversitat en la naturalesa de la ciutat

Robert Casadevall i Camps

robert.casadevall@urv.cat

35

El diccionari ens defineix ciutat com “*f 1 l. URBAN. Lloc d'assentament humà i de construcció estable, les dimensions del qual són en funció de nombroses i diferents consideracions (nombre d'habitants, condicionaments històrics, morfologia i mena de vida dels habitants)*”¹. Això és cert, però no és tota la veritat. Resulta evident que la ciutat és més coses que un assentament humà de construcció estable, i que les “*nombroses i diferents consideracions*” hi tenen molt a veure. Un *mas* gran -un dels mansus llatins- o un *ranxo*, o una *hacienda*, són construccions estables i també assentaments humans -hi poden viure dotzenes de

¹ Diccionari de la llengua catalana. Enciclopèdia catalana. 7a edició, desembre de 1987. Molt millor que l'absurda definició del diccionari de l'IEC, que ens remet a vila; aquesta a poble, i poble novament a... ciutat.

persones- però no en direm ciutat. Què fa, doncs, que distingim un “assentament urbà i de construcció estable” com a ciutat?. Sens dubte la dimensió hi té a veure, però només amb la dimensió no n'hi ha prou per a explicar la naturalesa de la ciutat.

L'antic i el modern, al centre de Frankfurt

Urbanitzacions i ciutats

Hi ha nombrosos exemples d'assentaments humans -alguns amb pretensions de nucli de població- que no qualificaríem mai de ciutat. Uns més recents, uns més antics, més residencials o més productius. Un exemple clar són les nombroses urbanitzacions de segona residència -sovint, ara, de primera- sorgides als anys seixanta i setanta, i també nombrosos barris residencials recents a redós del boom immobiliari dels

anys noranta i dos mil. Són ciutats? Aparentment, ho podrien ser. Apleguen construccions estables, poden tenir grans dimensions, i morfologia molt semblant a la de les ciutats.

Si bé en un principi van estar vinculades al turisme i a les segones residències, més endavant han estat un model de creixement urbà directament de primera residència, i, a la vegada, nombroses urbanitzacions més antigues s'han anat reconvertint, per jubilació de propietaris antics, que s'hi instal·len definitivament, per motius econòmics -mantenir una sola casa en lloc de dues; o bé cedir una de les cases a una altra generació- o per facilitats en les comunicacions. Ara bé, aquest procés no necessàriament ha suposat que les urbanitzacions siguin més ciutats.

En el mateix concepte, disseny i formalització de les urbanitzacions trobem les raons d'aquesta no-ciutat. La seva ordenació legal imposa un ús predominant -el residencial- compatible, això sí, amb algunes reserves comercials i possibilita la compatibilitat d'ús residencial amb el comercial o amb activitats professionals. Ara bé, aquests usos han de competir amb el residencial en un mateix espai, amb les conseqüències econòmiques que això suposa: el preu d'una parcel·la residencial és prohibitiu per a un comerç. El resultat és que, llevat de pocs llocs reservats, tot l'espai és residencial.

37

Urbanització el Casalot, a Mont-roig del Camp (2002)

A la vegada, els espais de relació habitual -les places, els carrers- acaben tenint un caràcter residual. Especialment a les urbanitzacions de baixa densitat, en què les necessitats personals d'espais lliures o verds es satisfan a la pròpia parcel·la, i on els espais verds comuns, en general, acaben essent un espai de ningú, sense cap utilització o amb una utilització marginal.

Urbanització als afores de Madrid

El mateix passa amb els carrers, mancats de botigues o d'usos col·lectius. Només són vies per accedir a les cases, però no aptes per a relacionar-se de manera col·lectiva. La relació, si de cas, és parcel·la per parcel·la o, com a molt -i no sempre- en centres socials que de vegades tenen caràcter restringit. El resum és una col·lecció d'habitatges independents, amb pocs elements comunitaris que permetin la relació múltiple entre els habitants.

38

Barri residencial (?) a Las Vegas

Encara hi ha una modalitat més restringida d'urbanització, poc present encara al nostre país, però més estesa en d'altres, sobretot amb una forta desigualtat social i inseguretats ciutadana. Es tracta d'urbanitzacions tancades en les quals el procés de privatització de determinats usos que, en la ciutat, són públics, és molt més accentuat. Així, l'accés a l'espai global de la urbanització és restringit als veïns o a les persones autoritzades. Això contrasta amb les urbanitzacions usuales que coneixem, en les quals els vials són públics, en la mesura que l'instrument que les ha creades i regulades és el mateix que per a "fer ciutat" i, per tant, tenen la consideració -almenys la consideració legal- de carrer.

Però també en aquest nou tipus d'urbanització la seguretat, la regulació dels usos comuns -les vies d'accés a les parcel·les, o els espais comunitaris, que ja no públics- es privatitza. Allò que s'exclou del caràcter públic ja no és només la parcel·la o l'habitatge, sinó també el mateix carrer i la funció pública de seguretat o regulació dels usos comuns només per als estadants de la urbanització.

Si assentaments residencials, que aparentment són ciutat -tenen cases, carrers, serveis, hi ha gent- perquè no acaben de funcionar com una ciutat? Què els falta?

Un exemple d'ordenació radburn. Absència d'espai públic de convivència als carrers.

D'entrada, vegem que, si bé morfològicament poden ser "ciutat", algun dels elements físics no hi és o no hi és del tot. En determinades urbanitzacions, per exemple, les places –enteses com a espai, no una simple intersecció de carrers eixamplada per a la circulació viària- són inexistents. O bé les voravies, sovint reduïdes a la mínima expressió. Carrers i places, doncs, són al servei gairebé exclusiu de la circulació rodada, però poc a la circulació -i menys a l'estada- de vianants. És aquesta estada –no trànsit- al carrer, a l'espai públic, i més exactament la condició d'espai públic, el que fa ciutat, perquè és un element imprescindible –no l'únic- per al contacte i l'intercanvi. I l'intercanvi –en un senti molt ampli- és en l'origen de la ciutat.

Plànol de la ciutat de València (1704), obra del pare T.V.Tosca

El punt de partida

Els orígens de les ciutats es poden trobar en aquell moment en el qual es passa d'economies de subsistència, de cacera i de recol·lecció, a economies de conreu, sedentàries, i la creació d'un assentament permanent. En un procés llarg, i que es retroalimenta, l'existència d'un assentament –d'una protociutat- és també un factor decisiu per al progrés tècnic i organitzatiu necessari per a la consolidació de l'agricultura planificada com a activitat. Grups humans més nombrosos i més densos demanen –necessiten- més recursos, i això empeny a la innovació.

Això, però, és condició necessària, però no condició suficient. Cal, també, la generació d'un excedent en la producció que permeti, per una banda, la subsistència de grups amb funcions diferents a la producció, les de govern o religioses (sovint indiferenciades) o les de defensa. I, per altra banda, la possibilitat d'intercanviar part d'aquest excedent per uns altres productes i serveis provinents de fora de l'assentament; és a dir, el comerç. Tots aquests elements suposen intercanvi –de béns o de serveis- i, per tant, l'existència d'un altres nuclis, d'uns altres béns, i d'uns altres serveis. No s'intercanvia el que ja es té. Suposen, doncs, l'existència i la necessitat de la diversitat. Diversitat material, però també funcional i cultural.

Què passa, doncs, en aquells assentaments que hem vist, que no són –o no del tot- ciutat? Són assentaments excessivament homogenis. La manca -o insuficiència- d'elements físics que configuren l'espai públic és també conseqüència -a més de causa- d'aquesta uniformitat. La urbanització va dirigida a viure, no a treballar, i a viure d'una determinada manera. Busca un perfil de resident determinat, amb similars estructures familiars, estatus socials, nivell cultural, etc, i això fa que tendeixi a la homogeneïtat. El treball, l'activitat, es dona fora de la urbanització, i també són externs la majoria de serveis col·lectius -l'escola, l'assistència sanitària, els serveis socials i culturals; no tant els esportius, el comerç no quotidià- que també facilitarien la comunicació i la interacció.

41

Gasolinera a Argentona

Resulta significativa una de les observacions dels treballs de Francesc Muñoz, que assenyala que un dels punts de trobada -funcionalment, doncs, d'espai públic- d'aquestes urbanitzacions acaba essent la gasolinera: una localització accessible, possibilitat de compra de pa, diaris i begudes, lloc de cita des del transport motoritzat...

No és perquè sí que els nuclis tradicionals veuen -amb raó- com un perill per a la seva subsistència el tancament de l'escola. En aquestes urbanitzacions -sovint amb moltes més criatures en edat escolar- directament no hi ha escola.

Assentaments i producció

Però no és només l'existència o no d'aquests serveis el que diferencia el caràcter urbà d'un assentament. Vegem-ne un altre tipus, molt més especialitzat, que sí comptava amb aquests serveis i que tampoc no té el caràcter de ciutat, les colònies industrials, que es van desenvolupar sobretot al llarg dels rius Ter i Llobregat. El model no és exclusiu de Catalunya, ni de bon tros, i en podem trobar mostres similars arreu d'Europa començant per New Lanark (1785) promoguda pel socialista utòpic Robert Owen.

Amb variacions, la colònia integrava en una unitat d'assentament la fàbrica -o fàbriques- i els habitatges de bona part dels treballadors (de vegades també el de l'amo) i els serveis bàsics per a viure. A Can Sedó, a Esparreguera, la més de gran de Catalunya, amb 1.800 habitants i 3.000 treballadors, hi havia servei de bombers, brigada de paletes, foneria, infermeria, i tallers diversos, però també escoles, església, dispensari, cinema i casino.

Colònia industrial Can Sedó, a Esparreguera

Tots aquests elements són els propis de qualsevol poble de Catalunya a l'època. Perquè no funcionen realment com a espai urbà? Els falla la

diversitat d'origen. Tothom treballa -i en depèn- al mateix lloc, la fàbrica, i hi ha una gran uniformitat social, que limita enormement el caràcter enriquidor de l'intercanvi. No n'hi ha prou amb tenir espais públics, espais de contacte i intercanvi, si no hi ha elements de diversitat.

És interessant veure la diferència entre les colònies i casos similars de monocultiu econòmic, però que s'han produït sobre una realitat urbana preexistent. No és estrany trobar nuclis urbans -sovint molt antics- en els quals hi ha una empresa dominant. Més una empresa que no pas una activitat amb diversos centres. Pensem, per exemple, en el pes que tenia Puigneró a Prats de Lluçanès, o en el que representa Àrea a Guissona. Una part molt important de la població en depèn, directament o indirecta. Segurament hi ha, amb dimensions diverses, aquell conjunt de serveis que trobàvem en algunes colònies -escola, metge, botigues- però amb una diferència important, que és que han sorgit d'una dinàmica urbana pròpia, no depenent directament de l'empresa. Alguns, perquè són públics, i uns altres perquè són d'iniciativa privada al marge de l'empresa dominant (i això més enllà que el desenvolupament d'aquesta activitat dominant els hagi fet créixer). La dinàmica autònoma dels espais públics i de l'activitat permet -i a la vegada s'hi basa- l'existència d'aquesta diversitat urbana.

43

*Àrea de Guissona
(Segarra)*

Noves ciutats?

La diversitat, doncs, es configura com a factor constitutiu de la ciutat, forma part de la seva naturalesa i no es pot importar. És cert que la planificació -especialment la planificació urbana- pot afavorir-lo, amb el disseny d'una forma urbana que preservi espais ad hoc, i amb una regulació

i foment d'usos que afavoreixin la coexistència d'activitats molt diferents. Pensem en eixamples urbans planificats en els quals es reserven espais per activitats comercials, on hi ha diversitat de tipologies residencials, reserves d'espai per habitatge protegit per afavorir la diversitat social, places, equipaments d'ús col·lectiu, etc. Però no sempre la planificació dóna aquests fruits, vegem-ne alguns exemples.

Per una banda, en assentaments on la no existència d'usos diversos - fonamentalment d'activitats econòmiques i d'equipaments públics- limita la diversitat social i funcional. Podria ser el cas de Ciutat Badia –ara Badia del Vallès, i ja força diferent- de promoció pública, a finals de la dècada dels seixanta. Malgrat les previsions teòriques inicials, el nombre d'equipaments va ser molt reduït, i la volguda barreja social -amb reserves per a funcionaris i altres treballadors- no es va arribar a fer efectiva. Ha estat posteriorment que s'ha anat equipant -crucial, la dotació del centre cívica, ja al 2002- i s'ha anat fent ciutat, però, tot i això, encara acusa la manca de diversitat social en la seva composició, i la impossibilitat de desenvolupar activitats econòmiques en un terme municipal de només 0,92 km² (aproximadament el doble que l'estat del Vaticà).

Ciutat Badia.

La planificació va voler que el perfil reproduís el mapa d'Espanya

No és un cas aïllat; als anys seixanta i setanta, van ser uns quants els polígons d'habitatges -sovint de promoció pública- pensats només -o sobretot- com a ciutat dormitori, amb pocs serveis i pocs llocs de treball, i sovint segregats físicament dels nuclis urbans preexistents.

Els inicis del barri de Sant Ildefons (Cornellà de Llobregat)

45

El barri de Sant Ildefons, amb la torre de la Miranda

Potser el cas més conegut de ciutat ex novo és el cas de Brasília. Construïda entre 1956 i 1960 -tot i que ja als anys trenta es debatia la possibilitat d'una nova capital- Brasília respon als criteris racionalistes de la Carta d'Atenes, que propugnava, entre d'altres coses, una separació funcional dels espais de residència, lleure i treball. Aquest criteri, que ha estat fonamental per a llegir la ciutat i poder endreçar i planificar, pot ser dut a l'extrem i crear -el cas de Brasília- espais molt dirigits a una única funció. Això pot ser eficient per aquesta funció específica, però impedeix la barreja d'usos. La imatge del barri administratiu, mancat de vida, i desert completament a partir de determinada hora de la tarda, és l'antítesi de la ciutat.

46

*Brasília, esplanada del ministeris.
Nul·la presència humana quan s'hi acaba l'activitat.*

Paradoxalment, Brasília ha esdevingut molt més ciutat en aquells espais que han desbordat i superat la seva planificació. L'ocupació desordenada d'espais a la perifèria de la ciutat, els barris de *favelas*, l'assentament permanent dels treballadors que la van construir, l'atracció de la ciutat sobre la ruralitat circumdant, han acabat essent molt més decisives per a la real naturalesa urbana de Brasília.

*Favelas a Brasília.
Una altra cara de la ciutat, no planificada*

47

En aquest mateix context de creació de noves ciutats, trobem experiències sobretot britàniques i franceses, a partir de la postguerra i amb un nou impuls a finals dels seixanta. Tot i que amb notables diferències, tenen en comú la voluntat de creació d'una ciutat, inclosa la seva institucionalització com a municipi, autònoma respecte el teixit urbà i territorial.

En el cas anglès, és hereu de la tradició de ciutat-jardí d'Ebenezer Howard - Lechword, la primera ciutat-jardí exnovo és del 1903- però és, sobretot, a partir de la New Towns Act del 1946, que prenen volada. De manera molt sintètica, la primera onada, que respon a les urgències de reconstrucció de la postguerra, i a la prioritat de millora de l'habitatge de les classes populars, proposa un model de ciutat jardí, seguint l'esquema del radburn, i amb una clara zonificació que separa l'habitatge, la indústria, i el comerç, amb una baixa densitat i una gran presència d'espais lliures. L'evidència que aquest model no aconseguia societats integrades va fer que, en una segona tongada, es projectessin ciutats més compactes, buscant molt més la barreja d'usos -per exemple, fomentant els usos comercials quotidians, de

proximitat, al mateix espai que a l'habitatge, en detriment dels centres comercials, o augmentant la densitat d'habitatges-. Al 1956, es crea la ciutat de Cumbernauld, prop de Glasgow, a Escòcia, amb aquests paràmetres de major densitat, barreja d'usos, i previsió de llocs de treball. Actualment, Cumbernauld compta amb més de 50.000 habitants, i demostra que fomentar la diversitat ha estat positiu².

48

Vista aèria d'un barri a l'oest de Paris

El cas francès és més recent, dels anys setanta, i comparteix la voluntat de creació d'un nou municipi i un ús contundent de la zonificació funcional i l'absència de centre. Hi ha una presència molt dominant de l'habitatge públic (els HLM, Habitation à Loyer Modéré) i, per tant de determinades classes socials. Això ha fet que es doni el cas de ciutats que atrauen població laboral qualificada però que no hi viu, i, en canvi, no donen oportunitats a la població resident (el cas d'Evry, a l'Ile-de-France). Comparteixen els dèficits de les new towns: manca de centre, manca de vida urbana³. És en aquests espais que, l'any 2005, es produeix una revolta marcada per la crema de cotxes i protagonitzada per joves sense feina ni perspectives.

2 Això no vol dir que tot funcioni. Cumbernauld té problemes de cohesió social i de governança, però no essencialment diferents als d'altres ciutats britàniques.

3 En un article del geògraf Laurent Chalard ("Les villes nouvelles françaises: un erreur à ne pas reproduire" Les Echos, 05.02.14) s'hi reproduïx una queixa d'un habitant de Champs-sur-Marne: "tout se ressemble!"

*Evry (França)
Es pot fer gaire vida
en aquest carrer?*

A Catalunya, també als anys setanta, es van preveure diverses ciutats noves, a través del mecanisme de les ACTUR (“*Àreas de actuación urbanística urgente*”) el projecte més avançat de les quals va ser el de Santa Maria de Gallecs, per a uns 130.000 habitants, però que no es va arribar a dur a terme.

49

La ciutat d’Huaxi, a la Xina

Què fa ciutat?

Hem vist, en un resum molt esquemàtic, diversos tipus d'assentament humà que, tot i compartir característiques pròpies de la ciutat -aglomeració d'habitatge, serveis- no acaben de ser ciutats. Hi hauria més tipus, com ara una base militar, un campus universitari amb residències, o assentaments temporals a causa d'una obra⁴. En tot cas, trobaríem patrons similars: nuclis homogenis en la seva composició, i amb tipologies funcionals que generen espais també homogenis.

*Poblat d'Hifrensa (Vandellòs)
construït a finals dels anys setanta*

50

Què els falta, doncs, per a tenir aquest caràcter de ciutat? En totes les aproximacions al fet urbà, trobem la idea d'intercanvi. Al clàssic -i fonamental- dret a la ciutat, de Lefebvre⁵ llegim:

“Lo urbano (...) es una forma mental y social, la de la simultaneidad, de la conjunción, de la convergencia, del encuentro (o, mejor aún, de los encuentros). Es una cualidad que nace de las cantidades (espacios, objetos, productos). Es una diferencia o, mejor aún, un conjunto de diferencias.”

Aquest noció de lloc de trobada, de possibilitat d'intercanvi, de la necessitat de diferència per tal que l'intercanvi tingui sentit, és bàsica per a entendre un espai com a espai urbà. Va més enllà del concepte de mercat -que també és un punt de trobada entre oferta i demanda- perquè la ciutat, a diferència

4 Per exemple, el cas del poblat Hifrensa, a Vandellòs, que es pot veure a BONET, Antonio “Poblat Hifrensa”. Edició del COAC/Tarragona, 2005)

5 LEFEBVRE, Henri. “El derecho a la ciudad”. Ed. Península. Barcelona, 1978(4a edició)

del mercat, inclou la interacció -no únicament l'intercanvi- entre persones, idees, coneixements, etc. La ciutat -la condició d'urbà- ve donada perquè s'hi pot produir aquesta interacció, amb caràcter permanent. Això inclou l'espai per a fer-la, és a dir, l'espai públic, i per això resulten parcialment fallides experiències que no han previst aquest espai públic, però també inclou l'existència d'agents capaços d'interaccionar, d'objectes, serveis, idees, coneixements, a compartir o a intercanviar, i per això han de ser diferents. Quan hem parlat de l'origen de les ciutats hem citat l'existència d'un excedent -aleshores bàsicament agrari- susceptible de ser intercanviat. No tindria sentit intercanviar-lo pel mateix producte, sinó per un altre, o per un servei, però sempre diferent.

El caràcter urbà no és una condició binària, no és un blanc o negre. Fins i tot en una mesura tan quantificable com la població⁶ hi ha discussions sobre a partir de quin nivell podem parlar de ciutat i no de poble o de població rural. De fet, hauríem de relativitzar aquesta dimensió d'acord amb la funció de la ciutat al territori, amb la capacitat de vertebrar i relacionar un espai més gran, amb població rural. Per això en medis rurals hi ha ciutats de pocs milers d'habitants que en un medi urbà serien considerades pobles.

51

La quantitat, doncs, importa en la mesura que la capacitat de relació és exponencial. A major quantitat de població, majors possibilitats de connexions. Seria el concepte de nombrositat que cita François Archer⁷:

“La ciudad atrae a los que esperan algo de la numerosidad, por la fuerza que engendra o por las alternativas que propone, por la posibilidad de reunirse con “semejantes” o juntarse con “otros”, por las mayorías que constituye o por las minorías cuya existencia permite”.

I qui són aquests “altres” que podem trobar a la ciutat? Per a Archer,
“Los otros son los que tienen lo que uno no tiene y poseen una doble

6 Quantificable però no sense problemes. Població oficial, censada, o població real? La població que en un moment determinat “usa” la ciutat o només la que hi té una relació administrativa?

7 ARCHER, François. “La ciudad son los demás. La numerosidad, entre ciudad y azar”. Dins “Ciudades, una ecuación imposible”. BELIL, Mireia, BORJA, Jordi i CORTI, Marcelo, editors. Icaria editorial. Barcelona, 2012.

capacidad: por un lado, pueden tener competencias exclusivas y útiles; por el otro, ofrecen posibilidades de transferencia, préstamo, aprendizaje e innovación.”

Rambla Nova (Tarragona)

La quantitat, doncs, és condició necessària però no condició suficient per a la ciutat. Aquesta quantitat ha de poder interactuar, hi ha d'haver aquests “altres”, aquests que no són com nosaltres, per a poder intercanviar i produir elements nous. Si no, no hi ha ciutat, o no hi ha prou ciutat. Si la gent s'assembla massa en allò que fa, en la seva manera de pensar, en les seves estructures familiars, en el mode de vida, la capacitat de generar alguna cosa nova a partir de la trobada, i la possibilitat mateixa de trobades a múltiples bandes, és escassa i el resultat s'esgota ràpidament.

52

En canvi, si existeix aquesta diferència, si hi ha molts “altres” , i molts tipus d'alteritat, la simple combinatòria multiplica les possibilitats i els

resultats. Per això és necessari que hi hagi espais de trobada. La funcionalitat -molt present en la planificació urbana del segle XX- és eficient, en la mesura que no deixa de ser una aplicació de la divisió del treball, però ho és només -i no sempre- per a la funció prevista, i elimina la possibilitat de trobada i interacció amb altres funcions i amb altres agents. Una possibilitat que es pot afavorir, però que no es pot planificar pel que fa al resultat final. A les ciutats mediterrànies tradicionals -ciutats compactes, amb edificació entre mitgeres alineada a vial, i amb botigues i tallers a les plantes baixes- hom pot anar a comprar alguna cosa concreta i trobar-ne d'imprevistes. En un assentament residencial tancat, hom pot trobar-se amb les persones que viuen a la parcel·la x. En una plaça pública, hom pot conèixer noves persones sense haver-ho previst. Hi ha d'haver un lloc per a l'atzar productiu.

La diversitat, doncs, forma part de la naturalesa de la ciutat. No n'hi ha prou amb la quantitat -que també cal- ni amb la necessària possibilitat d'intercanvi. Si no hi ha diversitat, tampoc no hi pot haver intercanvi. No n'hi ha en assentaments poc diversos i construïts de manera que no hi ha espais públics; no n'hi ha ni tan sols si aquest “projecte de ciutat” ha previst espais, si a la vegada no hi ha prou diversitat social; no n'hi ha si la provisió de serveis és singular i no plural, i tothom té un mateix perfil laboral i social. Cal la diversitat en tots els àmbits per a generar aquest efecte multiplicador, creatiu, de l'intercanvi, inclòs l'intercanvi fortuït. La ciutat -i el govern col·lectiu que li dóna forma, que organitza aquesta possibilitat d'intercanvi- és, doncs, indestriable de la diversitat, de manera que la ciutat no és un simple escenari, un suport d'aquest aspecte humà, sinó que porta la diversitat en la seva naturalesa.

Bibliografia

ACHELGI, Marc. “Jeunesse d'une ville. Evry ville nouvelle”. Ed. Adef. Paris, 1984.

ARCHER, François. “La ciudad son los demás. La numerosidad, entre ciudad y azar”. Dins “Ciudades, una ecuación imposible”. BELIL, Mireia, BORJA, Jordi i CORTI, Marcelo, editors. Icaria editorial. Barcelona, 2012.

BONET, Antonio “Poblat Hifrensa”. Edició del COAC/Tarragona, 2005)

BORJA, Jordi. “Revolución urbana y derechos ciudadanos”. Alianza editorial. Madrid.2013.

LEFEBVRE, Henri. “El derecho a la ciudad”. Ed. Península. Barcelona, 1978 (4a edició).

LE LOUARN, Patrick. “Las ciudades privatizadas o la impotencia del derecho”. Dins Ciudad y territorio Estudios territoriales, XXXIV (133-134). pp. 529-538. Ministerio de Fomento, Madrid, 2002.

MUÑOZ, Francesc. “La producción residencial de baja densidad en la provincia de Barcelona (1985-2001)”. Dins “La ciudad de baja densidad” pp. 51-83. Diputació de Barcelona. Barcelona, 2007.

VRIES, Jan de. “La urbanización de Europa 1500-1800”. Ed. Crítica. Barcelona, 1987.